

استفاده از الگوی مفهومی ملزومات کارکردی پیشنهادی کتابشناختی در فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی دیجیتال شده

زهره غلامحسین‌زاده^۱

چکیده

در فرایند سازماندهی مدارک موجود در کتابخانه، فهرست‌نویسی مواد و تهیه سباه‌های از آنها همواره متداول و رایج بوده‌است. کتابداران همواره درصدد یافتن راهی برای نظم دادن به مجموعه‌ها بوده‌اند تا از این طریق، دسترسی مراجعان به مواد موجود را میسر سازند. این امر در مورد نسخه‌های خطی در قالب متن و یا الکترونیکی نیز صادق بوده و استفاده مؤثر کاربران از این مواد، از طریق توصیف دقیق و ترسیم روشن روابط کتابشناختی میان این مدارک، فراهم می‌گردد. در سالهای اخیر، ضمن استفاده فراگیر از فهرستهای رایانه‌ای، با ارائه الگوهای نوینی جهت تنظیم پیشنهادی کتابشناختی در فهرستها مواجه هستیم که می‌تواند برای فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی نیز مورد استفاده قرار گیرد. از آن جمله می‌توان به الگوی مفهومی ملزومات کارکردی پیشنهادی کتابشناختی اشاره نمود که در سال ۱۹۹۷ از سوی ایفلا مطرح گردید. به نظر می‌رسد این الگو دارای ویژگیهای منحصر به فردی است که می‌تواند در فهرست‌نویسی مواد کتابخانه‌ای موجود و طراحی نظامهای آینده، مورد استفاده قرار گیرد. در مواردی که تاکنون به صورت موردی از این الگو در فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی و قدیمی استفاده شده، شاهد نتایج جالب و امیدوارکننده‌ای بوده‌ایم.

در پژوهش حاضر، با استفاده از روش مروری و تحلیلی، سعی خواهد شد پس از معرفی کوتاه الگوی ملزومات کارکردی پیشنهادی کتابشناختی و اشاره به مواردی که از این الگو در فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی و قدیمی استفاده شده، به مهم‌ترین خصوصیات و ویژگیهای این

۱. کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی پژوهشگاه صنعت نفت z_gh1980@yahoo.com

الگو اشاره شود. همچنین، با توجه به اینکه تاکنون پژوهشی در مورد فهرست‌نویسی مدارک خطی با استفاده از الگوی ملزومات کارکردی در کشور انجام نشده‌است، پژوهش حاضر می‌تواند راه را برای انجام پژوهش‌های مشابه، هموار نماید.

کلیدواژه‌ها: الگوی ملزومات کارکردی پیشینه‌های کتابشناختی، فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی.

مقدمه

نسخه‌های خطی همواره نقش و جایگاهی والا و ارزشمند در نزد ملل و نحل داشته‌اند. شاید بتوان ادعا نمود گنجینه نسخه‌های خطی در کتابخانه‌های مشهور و معتبر دنیا، حتی در ارزشگذاری کل مجموعه مواد کتابخانه‌ای، نقشی سزاوار تأمل دارند (خانی‌پور، ۱۳۷۸). همچنین، دیجیتال کردن این آثار ارزشمند فرهنگی به دلایلی مانند حفظ و نگهداری نسخه‌های خطی، ایجاد امکان دسترسی همزمان چند کاربر از یک نسخه واحد، کاهش هزینه‌های حفاظت و نگهداری از نسخه‌ها و فراهم کردن قابلیت دسترسی شبانه‌روزی به این اطلاعات، اهمیت بالایی داشته و در سالهای اخیر، مورد توجه قرار گرفته است. در پژوهشی که در مورد وضعیت دیجیتال کردن نسخه‌های خطی کتابخانه‌های کشور انجام گردید، مشخص شد ۶۰٪ کتابخانه‌های مورد بررسی، نسخه‌های خطی خود را دیجیتال کرده و سایر کتابخانه‌ها نیز در صدد اجرای این امر بوده‌اند (غلامحسین‌زاده، ۱۳۸۵).

از سوی دیگر، کتابخانه‌ها باید از طریق فهرست‌نویسی و نظم دادن به مجموعه نسخه‌های خطی دیجیتال شده، دسترسی سریع‌تر و دقیق‌تر به مواد موجود را میسر ساخته و در توصیف هر چه بهتر این مدارک و ترسیم روابط کتابشناختی میان آنها، گام بردارند. اهمیت فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی در آن است که بدون توصیف و فراهم کردن نقطه‌های بازیابی کافی از این آثار، پژوهشگران نمی‌توانند نسخه‌های خطی را شناسایی کنند و به آنها دست یابند و در تصحیح متون کهن یا

پژوهش‌های تاریخی، از آنها بهره‌گیرند. در گذشته، پژوهشگران برای استفاده از نسخه‌های خطی، ملزم به جستجو در فهرستهای چاپی چند جلدی کتابخانه‌های مختلف بودند که کاری زمان‌بر و دشوار بود. پس از آن، استفاده از قواعد استاندارد فهرست‌نویسی توصیفی مانند قواعد فهرست‌نویسی آنگلوآمریکن^۱، قواعد فهرست‌نویسی دستنوشته‌های قدیمی، قرون وسطی، رنسانس و قرون جدید^۲، قواعد فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی کتابخانه کنگره^۳، استاندارد بین‌المللی کتابشناسی توصیفی آثار قدیمی^۴ و ... به صورت پراکنده مورد استفاده قرار می‌گرفت. اما در سالهای اخیر، ضمن استفاده فراگیر از فهرستهای رایانه‌ای، با ارائه الگوهایی نوین جهت تنظیم پیشینه‌های کتابشناختی در فهرستها مواجهیم که می‌تواند برای فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی نیز مورد استفاده قرار گیرد.

یکی از الگوهایی که برای سازگاری با نیازهای جدید در قواعد فهرست‌نویسی طراحی و ایجاد شد، الگویی مفهومی برای تنظیم پیشینه‌های کتابشناختی در فهرستها و پایگاه‌های اطلاعاتی موسوم به الگوی ملزومات کارکردی پیشینه‌های کتابشناختی^۵ است که در سال ۱۹۹۷ میلادی از سوی ایفلا^۶، به وجود آمده است. الگوی ملزومات کارکردی پیشینه‌های کتابشناختی، از زمان ایجاد تاکنون، مورد توجه بسیار زیادی قرار گرفته و در مجموعه‌های مختلفی نیز به صورت آزمایشی اجرا شده است. اکثر نویسندگان برجسته در زمینه فهرست‌نویسی، معتقدند این الگو، دارای ویژگیهای منحصر به فردی است که می‌تواند در تجدید نظر قواعد کنونی فهرست‌نویسی و طراحی نظامهای آینده، مورد استفاده قرار

1. Anglo-American Cataloging Rules.
2. Ancient, Medieval, Renaissance and Early Modern Manuscripts Cataloging Rules.
3. Descriptive Cataloging Rules of Rare Books.
4. International Standard Bibliographic Description for Older Monographic Publications.
5. Functional Requirements for Bibliographic Records (FRBR).
6. International Federation of Library Associations (IFLA).

گیرد(عرفان‌منش، ۱۳۸۶). همچنین، در موارد محدودی که از این الگو در فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی و آرشیوی استفاده شده است، نتایج قابل توجهی حاصل شده که در ادامه به آن اشاره خواهد شد. با توجه به اینکه تاکنون پژوهشی در مورد فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی با استفاده از الگوی ملزومات کارکردی پیشنهادی کتابشناختی در کشور انجام نشده است، پژوهش حاضر می‌تواند راه را برای انجام پژوهش‌های مشابه، هموار نماید.

الگوی ملزومات کارکردی پیشنهادی کتابشناختی

بحث ایجاد الگوی ملزومات کارکردی پیشنهادی کتابشناختی، از همایش پیشنهادی کتابشناختی استکهلم^۱ که در سال ۱۹۹۰ توسط کنترل جهانی کتابشناختی و مارک ایفلا^۲ و بخش کنترل کتابشناختی ایفلا^۳ برگزار شد، آغاز گردید. قطعنامه‌ای که در پایان این همایش به تصویب رسید، گروهی را مأمور کرد در مورد ملزومات کارکردی پیشنهادی کتابشناختی مطالعه کند. هدف از انجام این مطالعه، تعیین کارکردهای پیشنهادی کتابشناختی با توجه به رسانه‌های متنوع، درخواستهای گوناگون و نیازهای کاربران مختلف بود. توجه عمده این مطالعه، معطوف به ایجاد قالب و چارچوبی بود که مسئولیتهای مشترک و شرح وظایف را آن گونه که از یک پیشنهاد کتابشناختی انتظار می‌رود، مشخص سازد و آنچه را از یک پیشنهاد کتابشناختی برای پاسخگویی به نیازهای اطلاعاتی توقع می‌رود، برآورده نماید. همچنین، مأموریت پیشنهاد یک سطح پایه از نیازمندیهای داده‌های کاربردی برای پیشنهادی‌هایی که توسط سازمانهای ملی کتابشناختی تهیه می‌شد، برعهده این گروه

1. Stockholm Seminar on Bibliographic Records.
2. IFLA Universal Bibliographic Control and International MARK(UBCIM).
3. IFLA Division of Bibliographic Control.

گذاشته شد. نتایج این مطالعات توسط کمیته دائمی بخش فهرست‌نویسی ایفلا^۱ در سپتامبر ۱۹۹۲ در همایش ایفلا که در شهر دهلی نو برگزار شد، به تصویب رسید. اعضای گروه مطالعه، راهکارهایی را هم در زمینه فهرست‌نویسی و هم در زمینه رده‌بندی و نمایه‌سازی، ارائه نمودند. گروه مطالعه پس از این همایش به کار خود ادامه داد و مشورت‌های طولانی مدت خود را برای ارائه یک بیانیه در پاییز سال ۱۹۹۵ به پایان رساند. مشاوران این گروه مسئولیت نگارش نسخه‌های ابتدایی این تحقیق را برعهده گرفتند. در ماه می ۱۹۹۶، این افراد گزارش خود را برای اعضای بخش فهرست‌نویسی ارسال نمودند و مفسران داوطلب، در سراسر دنیا به مدت ۶ ماه روی این بیانیه کار کردند. این گزارش همچنین از طریق ایفلا بر روی پایگاه اطلاع‌رسانی ایفلا^۲ قرار گرفت تا اشخاص و سازمانهای علاقه‌مند نیز بتوانند آراء و نظرهای خود را در مورد آن ابراز نمایند. نتیجه ۶ ماه نقد و بررسی مفسران، ارائه ۴۰ پیشنهاد از ۱۶ کشور دنیا بود.

در فوریه سال ۱۹۹۷، گروه مطالعه در مورد نقد و بررسی‌های ارائه شده به بحث پرداختند و در نهایت چگونگی ویرایش گزارش نهایی به تصویب اعضا رسید. در پی این نشست، مشاوران نسخه نهایی را به گزارش اولیه ضمیمه کردند. دکتر «مدیسون»^۳ رئیس گروه مطالعه و تحقیق، گزارش نهایی را در جریان شصت و سومین همایش عمومی ایفلا که در سال ۱۹۹۷ در شهر کینهاک دانمارک برگزار شد، به کمیته دائمی بخش فهرست‌نویسی ایفلا تقدیم کرد. این کمیته نیز، گزارش نهایی گروه مطالعه را در تاریخ ۵ سپتامبر ۱۹۹۷ تصویب نمود و بدین ترتیب الگوی ملزومات کارکردی پیشنهادی کتابشناختی به وجود آمد (عرفان‌منش و بصیریان جهرمی، ۱۳۸۷)

1. Standing Committee of the IFLA Section on Cataloging.
2. WWW.IFLA.ORG.
3. Olivia Madison.

بخش فهرست‌نویسی ایفلا در سال ۲۰۰۲ یک گروه کاری با هدف توسعه الگو و تبدیل آن به الگوی مرجع در دنیای کتابشناختی تشکیل داد که این گروه کاری از سال ۲۰۰۳ به گروه بررسی الگو تبدیل شد و اکنون زیر نظر مستقیم کمیته دائمی فهرست‌نویسی ایفلا فعالیت می‌کند. همچنین، کمیته مشترک بازنگاری قواعد فهرست‌نویسی آنگلوآمریکن ارتباط بسیار نزدیکی را با گروه کاری الگوی ملزومات کارکردی پیشنهادی کتابشناختی^۱ برقرار کرده و بررسی زیادی را در مورد استفاده از مفاهیم آن، در آینده قواعد آنگلوآمریکن انجام می‌دهد (تیلت^۲، ۲۰۰۳).

پس از بیان تاریخچه الگو، به اختصار اشاره می‌شود. الگوی ملزومات کارکردی پیشنهادی کتابشناختی، یک الگوی رابطه - موجودیت^۳ به شمار می‌رود. نوعی الگوی داده‌ای که برای اولین بار در سال ۱۹۷۶ توسط چن^۴ طراحی شد. این الگو از سه جزء اصلی تشکیل شده است: موجودیتها^۵، روابط^۶ میان موجودیتها و ویژگیهای^۷ هر موجودیت. موجودیتهایی که در این الگو تعریف شده‌اند، نمایانگر علایق اصلی کاربران اطلاعات کتابشناختی هستند (عرفان‌منش، ۱۳۸۷). این موجودیتها به سه گروه اصلی تقسیم می‌شوند:

۱. موجودیتهای گروه اول: نشان دهنده تلاشهای ذهنی و هنری هستند و به

چهار دسته تقسیم می‌شوند:

الف) اثر^۸: آفرینش هنری یا ذهنی خاص.

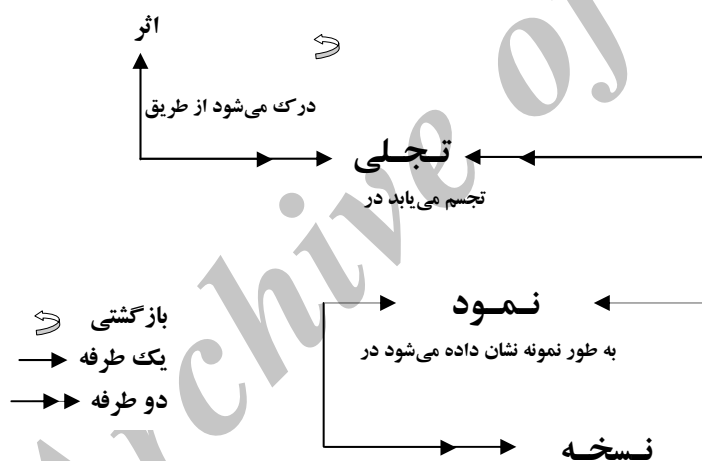
1. Working Group on Functional Requirements for Bibliographic Records.
2. Tillet.
3. Entity-Relationship.
4. Chen.
5. Entities.
6. Relationships.
7. Attributes.
8. Work.

ب) تجلی^۱: تجسم ذهنی یا هنری یک اثر.

ج) نمود^۲: تجسم فیزیکی اثر.

د) نسخه^۳: نمونه واحدی از نمود.

همان طور که در تصویر زیر نشان داده شده است، میان موجودیتهای گروه اول الگو، روابط سلسله مراتبی برقرار است. یک اثر ممکن است به واسطه یک یا چند تجلی شناخته شود. از طرف دیگر، تجلیهای گوناگون، نمایانگر تنها یک اثر هستند. تجلی اثر ممکن است در یک یا چند نمود مجسم شود و یک نمود ممکن است یک یا چند تجلی را مجسم نماید. یک نمود ممکن است توسط یک یا چند نسخه نشان داده شود، اما یک نسخه، فقط یک نمود را نشان می‌دهد.

تصویر ۱. رابطه سلسله مراتبی موجودیتهای گروه اول الگوی ملزومات کارکردی پیشنهادی‌های کتابشناختی

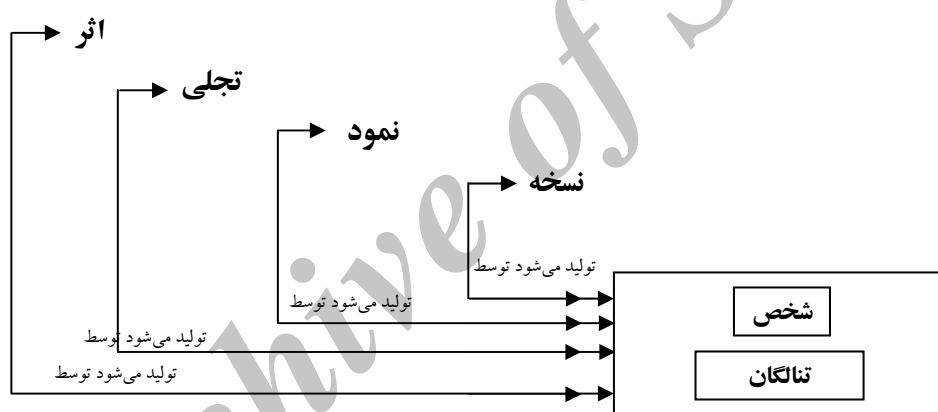
1. Expression.
2. Manifestation.
3. Item.

۲. موجودیتهای گروه دوم: مسئولیت پدید آوردن محتوای ذهنی و هنری موجودیتهای گروه اول را برعهده دارند و به دو دسته تقسیم می‌شوند:

الف) شخص^۱: پدیدآورنده محتوای ذهنی و هنری

ب) تنالگان^۲: تنالگان مسئول محتوای ذهنی و هنری.

تصویر زیر، بیانگر روابطی است که میان موجودیتهای گروه دوم و گروه نخست وجود دارد. بر اساس آن، هر یک از موجودیتهای گروه اول می‌تواند توسط یک یا چند شخص یا تنالگان تولید شود. برعکس، یک یا چند شخص یا تنالگان می‌توانند تولیدکننده یک یا بیش از یک موجودیت گروه اول باشند.

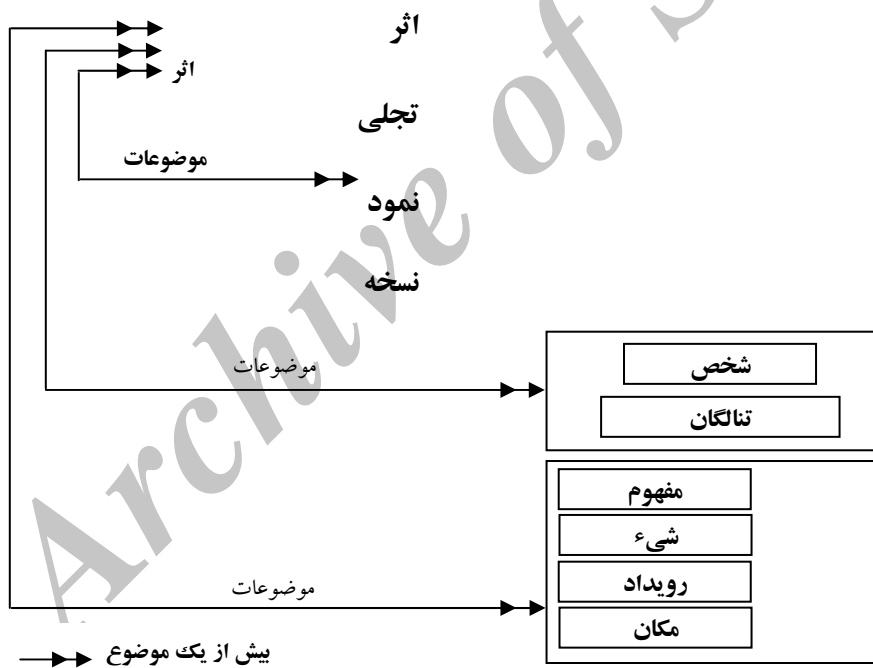
بیش از یک موجودیت

تصویر ۲. رابطه میان موجودیتهای گروه اول و دوم
الگوی ملزومات کارکردی پیشینه‌های کتابشناختی

۳. موجودیتهای گروه سوم: موجودیتهایی که موضوع موجودیتهای گروه اول به شمار می‌روند و به پنج دسته تقسیم می‌شوند:

1. Person.
2. Corporate Body.

- الف) مفهوم^۱: یک تصور ذهنی یا عقیده ذهنی.
 ب) شیء^۲: یک عنصر مادی و فیزیکی (غیر معنوی).
 ج) رویداد^۳: یک فعالیت یا اتفاق.
 د) مکان^۴: یک محل، مکان یا موقعیت.
 ه) هر یک از موجودیتهای گروه اول و دوم: موضوع یک اثر می تواند اثر دیگر و یا یک شخص و یا یک تنالگان باشد. (به عنوان مثال، اثری که در باره اثر دیگر یا درباره یک شخص و یا تنالگان دیگری نوشته شده است) (عرفان منش، ۱۳۸۷)

تصویر ۳. رابطه میان موجودیتهای سه گروه مدل ملزومات کارکردی پیشنهادی کتابشناختی

1. Concept.
2. Object.
3. Event.
4. Place.

هر کدام از موجودیتهای تعریف شده در الگو، دارای تعدادی ویژگی هستند. ویژگیهای الگو به عنوان ابزاری عمل می‌کنند که کاربران با کمک آنها، سؤالهای خود را فرمول‌بندی و پاسخها را در زمان جستجوی اطلاعات در مورد یک موجودیت خاص، تفسیر می‌کنند. به عنوان مثال، ویژگیهای موجودیت اثر عبارتند از: عنوان اثر، فرم اثر، تاریخ اثر، دیگر خصوصیات متمایز کننده، مخاطب مورد نظر، محتوای اثر، وسیله اجرا (آثار موسیقایی)، مقیاس (آثار نقشه‌نگاری) و ... (دیده‌گاه و عرفان‌منش، ۱۳۸۸). در فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی، تمامی اطلاعات کتابشناسی و نسخه‌شناسی نسخه‌ها در قالب ویژگیهای گوناگون، ارائه و مدرک توصیف می‌گردد؛ بدین معنا که می‌توان از طریق تعبیه فیلدهای مورد نیاز، تمامی اطلاعات نسخه‌های خطی شامل فهرست توصیفی، اطلاعات نسخه‌شناسی و فهرست تحلیلی را همان گونه که در فهرستهای موجود توصیف و تحلیل می‌گردد، در قالب الگوی ملزومات کارکردی بیان نمود.

جزء سوم الگو پس از موجودیت و ویژگی، روابط است. در این الگو، رابطه به عنوان وسیله‌ای برای نشان دادن ارتباط بین یک موجودیت و موجودیت دیگر عمل می‌کند. از این رو، به منزله ابزاری کمکی برای کنترل دنیایی که از پیشینه‌های کتابشناختی در یک فهرست یا پایگاه اطلاعاتی کتابشناختی به وجود آمده، عمل می‌کند (تیلت، ۲۰۰۳). به گفته «فتاحی» (۱۳۷۵) به ضابطه درآوردن روابط میان سطوح مختلف کتابشناختی^۱ اثر، اهمیت بسیاری دارد. منظور از سطوح کتابشناختی، سلسله مراتبی است که از بالاترین سطح اثر (اثر به شکل انتزاعی) شروع و به پایین‌ترین سطح (مدرک فیزیکی) ختم می‌شود.

هدفهایی که در الگوی ملزومات کارکردی پیشینه‌های کتابشناختی برای

فهرست بیان شده‌اند، عبارتند از:

1. Bibliographic Levels.

۱. یافتن مدارک^۱
 ۲. شناسایی مدارک^۲
 ۳. انتخاب مدارک^۳
 ۴. دسترسی به مدارک^۴
 ۵. راهبری میان مدارک^۵
 ۶. برقراری ارتباط میان مدارک^۶ (عرفان منش و بصیریان جهرمی، ۱۳۸۷).
- این الگو که یک نمای کلی و تعمیم یافته از دنیای کتابشناختی ارائه نموده و تصمیم دارد از تمامی قواعد فهرست‌نویسی مستقل و جدا باشد، دیدگاهی نوین را در فهرست‌نویسی مطرح می‌سازد. الگوی ملزومات کارکردی ایفلا، الگویی کاربر مدار است که در آن بیش از هر چیز به تأمین نیازهای اطلاعاتی کاربران توجه شده است. الگوی ملزومات کارکردی، دارای مجموعه قواعد و اصول فراوانی است که توضیح تمامی این اصول در این مجال میسر نیست و نیازمند نگارش کتابی شامل دستورالعمل‌های این الگو، می‌باشد.

ویژگیهای الگوی ملزومات کارکردی جهت فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی دیجیتال شده

الگوی ملزومات کارکردی پیشینه‌های کتابشناختی، دارای ویژگیهایی است که به نظر می‌رسد قادر خواهد بود تمامی منابع کتابخانه‌ای از جمله نسخه‌های خطی دیجیتال شده را به نحو مؤثرتر و کامل‌تری توصیف کند و در جهت تأمین هدفهای

1. To Find.
2. To Identify.
3. To Select.
4. To Obtain.
5. To Navigate.
6. To Relate.

فهرست کتابخانه و برطرف نمودن نیازهای کاربران کتابخانه، گامهای مؤثرتری بردارد. در ادامه، به مهم‌ترین ویژگیهای الگوی ملزومات کارکردی اشاره می‌شود:

۱. الگوی ملزومات کارکردی پیشینه‌های کتابشناختی، از ساختاری سلسله مراتبی و چندسطحی برای فهرست‌نویسی، توصیف و نمایش یک اثر و آثار وابسته به آن بهره می‌برد. از مهم‌ترین مزایای فهرست‌نویسی سلسله مراتبی که در الگوی ملزومات کارکردی پیشینه‌های کتابشناختی پیشنهاد می‌شود، گردآوری و در نتیجه بازیابی و نمایش آثار وابسته به یک اثر اصلی، در زیر آن اثر است؛ به این ترتیب که آثار وابسته به یک اثر در قالب تجلیها، نمودها و نسخه‌های گوناگون دسته‌بندی، گردآوری و بازیابی شده و در نتیجه، نتایج جستجو به صورتی کاملاً دسته‌بندی شده، معنادار و سازمان یافته در اختیار کاربر قرار داده می‌شود (عرفان‌منش، ۱۳۸۶).

مزیت این شیوه، بازیابی سریع‌تر و سودمندتر آثار و شناخت بهتر نوع ارتباط آثار وابسته به یکدیگر و ترسیم دقیق‌تر روابط کتابشناختی میان آنهاست. «فتاحی» (۱۳۷۶) نیز چنین ابرپیشینه^۱ دارای ساختار سلسله مراتبی را مطرح کرده است. این روش در خصوص آثاری که دارای صدها تجلی، نمود و نسخه مختلف هستند، به بهترین وجه باعث توصیف معنادار این مدارک و ترسیم روابط کتابشناختی میان آنها می‌شود. همچنین، با استفاده از این روش می‌توان روابط کتابشناختی میان نسخه‌های خطی و سایر منابع کتابخانه‌ای موجود را به روشنی ترسیم نمود. برای روشن‌تر شدن مفهوم این الگو، مثالی ارائه می‌شود که متعلق به ابرپیشینه سعدی در فهرست پیوسته کتابخانه است:

سعدی، مصلح بن عبدالله، ؟- ۶۹۱ق

بوستان ← اثر

گلستان ← اثر

1. Super Record.

ترجمه به زبان انگلیسی ← تجلی

متن چاپی سال ۱۳۸۵ توسط انتشارات ... مترجم ← نمود

نسخه ۱ ← نسخه

نسخه ۲ ← نسخه

ساده نویسی برای کودکان ← تجلی

فیلم سینمایی ← تجلی

متن ← تجلی

متن چاپی سال ۱۳۴۰ انتشارات ... ← نمود

متن خطی قرن ۱۲ توسط ... ← نمود

متن چاپی سال ۱۳۸۷ انتشارات ... ← نمود

نسخه ۱ ← نسخه

نسخه ۲ ← نسخه

غزلیات سعدی ← اثر

...

هر مدرک با توجه به اینکه در چه سطحی از سطوح چهارگانه الگو قرار می‌گیرد، از طریق ویژگی‌هایی شامل تمامی اطلاعات کتابشناختی و نسخه‌شناختی (جلد، خوشنویسی، تذهیب، کاغذ، مهرها، یادداشتهای، قطع و اندازه، آغاز و انجام، حواشی و ...) توصیف می‌گردد.

۲. در ساختار سلسله مراتبی ارائه شده از سوی الگوی ملزومات کارکردی ایفلا، کاربر می‌تواند در هر مرحله، جستجوی خود را محدود و به صورت سلسله مراتبی از اثر حرکت کند و تجلی، نمود و نسخه مورد نظر خود را انتخاب نماید. مزیت این شیوه، بازیابی سریع‌تر و سودمندتر آثار و شناخت بهتر نوع ارتباط آثار

وابسته به یکدیگر است. در این ساختار، کاربر در هر مرحله قادر است تمام مدارک موجود را مرور و مدرکی را که دارای بیشترین میزان مطابقت با نیاز اطلاعاتی است، انتخاب نماید. به عنوان مثال، هنگامی که کاربر از سطح تجلی به سطح نمود حرکت می‌کند، می‌تواند تمام متون موجود دربارهٔ اثر گلستان را مرور و نمود مورد نیاز خود را انتخاب کند. به همین دلیل، یکی از ملزومات این ساختار چندسطحی آن است که آثار وابسته به یک اثر را بر اساس نوع وابستگی، نوع بیان و شکل فیزیکی آنها تقسیم‌بندی کرده و در یک سطح نمایش داد (عرفان‌منش، ۱۳۸۶). از این طریق، می‌توان روابط کتابشناختی نسخه‌های خطی و سایر منابع کتابخانه‌ای در یک زمینه واحد را به نحو روشنی ترسیم نمود.

۳. از دیگر مزایای ساختار غیر خطی، الگوی ملزومات کارکردی آن است که دسترسی به آثار هم از سطح بالا (یعنی اثر مادر و بعد گروه‌های آثار وابسته) امکان‌پذیر است و هم برعکس (یعنی از سطح پایین و از طریق پیشینه کتابشناختی هر یک از آثار وابسته). به عبارت دیگر، کاربر می‌تواند جستجوی خود را از هر یک از سطوح چهارگانه آغاز کند و در ادامه، دامنهٔ جستجو را گسترش دهد و به سطح بالاتر حرکت کند، یا دامنه جستجویش را محدود کرده و به سطح پایین‌تر برود (دیده‌گاه و عرفان‌منش، ۱۳۸۸). این فرایند از طریق شناسه‌های رابط و به اصطلاح پلهایی صورت می‌گیرد که از نظر فنی، چه با استفاده از فیلدهای ارتباطی مارک و چه پلهای فرامتنی، قابل انجام است. با رایج شدن زبان فرامتنی در فهرستها و نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای، هر فیلد در پیشینه کتابشناختی می‌تواند بالقوه یک رابط یا پیوندهای فرامتنی باشد و ارتباط آن پیشینه را با آثار مرتبط، به آسانی فراهم سازد (فتاحی، ۱۳۷۶).

۴. کاربر در فهرست مبتنی بر الگوی ملزومات کارکردی، می‌تواند با انجام یک جستجوی ساده در هر یک از سطوح، تمامی مدارک موجود در آن سطح را بازیابی کند. چنین ساختاری به بهترین وجه، تأمین‌کننده کارکرد راهبری^۱ فهرست کتابخانه است. این کارکرد به راهنمایی کاربر به موضوعات مرتبط با موضوع مورد جستجو پرداخته و در نهایت به بازیابی آثاری با موضوعات نزدیک به موضوع مورد نظر کاربر منجر می‌شود. چنین کارکردی، به تنظیم پیشینه‌های بازیابی شده بر اساس موضوع به گونه‌ای متفاوت کمک می‌کند (عرفان‌منش، ۱۳۸۶).

۵. الگوی ملزومات کارکردی پیشینه‌های کتابشناختی جهت توصیف مدرک موجود در دست فهرست‌نویس و مدرک مادر، از راهبردی موازی بهره می‌گیرد. در این الگو، به دلیل وجود ساختار چند سطحی و سلسله مراتبی، ارتباط نزدیک و تنگاتنگی میان اثر موجود در دست فهرست‌نویس و اثر اولیه برقرار شده و اثر موجود، به عنوان یکی از تجلیها، نمونها یا نسخه‌های اثر مادر، در زیر آن قرار می‌گیرد. در این حالت، کاربر اگر جستجوی خود را از طریق مدرک موجود انجام دهد، این مدرک در کنار سایر مدارک مشابه و در سطحی که قرار دارد - تجلی، نمود یا نسخه - همگی در زیر اثر مادر و در قالب یک ابر پیشینه بازیابی می‌شوند و کاربر قادر خواهد بود علاوه بر پیشینه کتابشناختی مدرک مورد نظر، به پیشینه‌های کتابشناختی مدارک وابسته، همچنین اثر اصلی نیز دسترسی داشته و قادر به مشاهده روابط ترسیم شده میان مدارک مختلف باشد. در این حالت، اگر کاربر جستجوی خود را از طریق اثر اولیه انجام دهد، تمام آثار وابسته به آن در قالب تجلیها، نمونها و نسخه‌های مختلف در زیر آن به نمایش درآمده و کاربر قادر خواهد بود اطلاعات کتابشناختی همچنین روابط کتابشناختی میان مدارک مشابه را به نحو بهتری مشاهده

و درک نماید (عرفان‌منش، ۱۳۸۶). در همین راستا، فتاحی (۱۳۷۶) بیان می‌کند که با توصیف موازی اثر اولیه و اثر مادر و تهیه یک ابر پیشینه برای هر اثر، فهرستها روابط میان آثار وابسته را بهتر و مؤثرتر نشان داده، جستجوی آثار را به صورت سلسله مراتبی، مؤثرتر و بدون ریزش کاذب، انجام می‌دهند. فرض وی بر این است که در آینده نزدیک، همه فهرستهای کتابخانه‌ای از فناوری فرامتنی استفاده خواهند کرد و این توانایی را خواهند داشت که روابط میان آثار وابسته را بهتر پیاده کرده و نمایش دهند و در نتیجه دسترسی به آثار را به صورت مؤثرتری تأمین کنند.

۶. در الگوی ملزومات کارکردی ایفلا، کارکردهای هر یک از عناصر داده‌ای موجود در پیشینه کتابشناختی، به طور دقیق تدوین شده‌است که این عامل باعث غنی شدن پیشینه‌ها از نظر تعداد عناصر اطلاعاتی موجود در آن شده و در نهایت تحقق کارکردهای گوناگون فهرست را سهولت می‌بخشد (عرفان‌منش و بصیریان جهرمی، ۱۳۸۷).

۷. در الگوی ملزومات کارکردی ایفلا، برخلاف قواعد فهرست‌نویسی آنگلوامریکن که فهرست‌نویسی تنها در سطوح مادی مدرک یعنی نمود و نسخه انجام شده و امکان فهرست‌نویسی مدرک در سطوح غیرمادی و انتزاعی آن یعنی اثر و تجلی وجود ندارد، فهرست‌نویسی مدارک در سطوح غیرمادی مدرک یعنی اثر و تجلی انجام می‌گیرد و سپس تا سطوح مادی مدرک ادامه می‌یابد. به عبارت دیگر، فهرست‌نویسی مدارک از طریق الگوی ملزومات کارکردی پیشینه‌های کتابشناختی، از این قابلیت برخوردار است که موجودی مجموعه را علاوه بر سطوح مادی، در سطوح غیرمادی یعنی اثر و تجلی نیز نمایش دهد. در نتیجه، جستجو در الگوی ملزومات کارکردی ایفلا، نتایج را در سطحی بالاتر و کامل‌تر در اختیار کاربران قرار می‌دهد و کاربر از طریق انجام یک جستجوی ساده در سطح اثر، تمامی مدارک وابسته به آن را در قالب تجلیها، نمونها و نسخه‌ها به صورت منظم و دسته‌بندی شده مشاهده خواهد کرد (عرفان‌منش، ۱۳۸۶).

موارد عملی فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی و قدیمی با استفاده از الگوی ملزومات کارکردی

در موارد محدودی که از این الگو برای فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی و قدیمی استفاده شده، شاهد گزارش نتایج جالبی هستیم.^۱ «اونیل» (۲۰۰۳) در تحقیقی با عنوان «ملزومات کارکردی پیشینه‌های کتابشناختی: اجرای الگوی رابطه- موجودیت برای همفتری کلینکر»، پس از معرفی الگو، آن را برای اثر خاصی با عنوان *The Expedition of Humphry Clinker* نوشته «توبیاس»^۲ اجرا می‌کند. این اثر که برای اولین بار در سال ۱۷۷۱ منتشر شده و یکی از معروف‌ترین رمانهای انگلیسی قرن هجدهم به شمار می‌رود، در فهرست مشترک پیوسته او. سی. ال. سی^۳ یا فهرست جهانی،^۴ دارای ۱۷۹ پیشینه کتابشناختی بود. «اونیل» هدفهای تحقیق خود را بررسی مزایای تهیه یک الگوی رابطه - موجودیت برای اثر، برقراری روابط مفیدتر میان پیشینه‌های کتابشناختی متعلق به یک اثر واحد و تهیه مجموعه‌ای از داده‌ها برای سنجش الگوریتمهای اف. آر. بی. آر کردن، بیان نمود. وی در نتایج تحقیق خود بیان می‌کند که این الگو می‌تواند در سازماندهی پیشینه‌های کتابشناختی مربوط به آثار بزرگ - که دارای تجلیها، نمودها و نسخه‌ای فراوانی هستند - بسیار بهتر از قواعد فهرست‌نویسی آنگلو امریکن عمل کند، ولی استفاده از آن در مجموعه‌های کوچک یا برای آثار کوچک، چنین نتیجه‌ای را در پی نخواهد داشت.

«چن»^۵ و «چن»^۶ (۲۰۰۴) در یک بررسی موردی، الگوی ملزومات کارکردی پیشینه‌های کتابشناختی را در موزه کاخ ملی^۷ تاییه برای مجموعه‌ای از ده هزار نقاشی

1. O'Neill.
2. Smollett Tobias.
3. OCLC Online Union Catalog.
4. WorldCat.
5. Chen.
6. Chen.
7. National Palace Museum(NPM).

و دست نوشته قدیمی چینی، اجرا کردند. یافته‌های این پژوهش نشان داد این الگو به عنوان ابزاری مفهومی برای بیان عناصر ابرداده‌ای و روابط میان آنها، بسیار مفید است. همچنین، استفاده از آن می‌تواند رضایت مراجعه کنندگان را در حد بیشتری تأمین نماید.

«آلبرتسن»^۱ و «نویس»^۲ (۲۰۰۵) بیان می‌کنند کتابخانه ملی کشور نروژ، پس از بررسی مقدماتی و آزمایشی الگوی ملزومات کارکردی پیشینه‌های کتابشناختی، طرحی با عنوان «پارادایما»^۳ را در دست انجام دارد که طی آن مجموعه اسناد آرشیوی دیجیتالی خود را بر اساس این الگو، سازماندهی کند. به عقیده این دو نفر، بررسیهای مقدماتی بر روی فهرست‌نویسی مدارک بر اساس این الگوی مفهومی، نتایج مثبت داشته است.

«چامنونگسری»^۴ و دیگران (۲۰۰۶) در پژوهشی، به فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی نوشته شده بر روی برگ نخل در کتابخانه ملی تایلند با استفاده از الگوی ملزومات کارکردی پرداختند. به عقیده آنها، فهرست‌نویسی این مدارک از طریق الگوی ملزومات کارکردی، باعث توصیف بهتر مدارک و دسترسی راحت‌تر کاربران به منابع مورد نیاز می‌گردد.

به طور کلی، می‌توان بیان نمود که تاکنون استفاده از الگوی ملزومات کارکردی پیشینه‌های کتابشناختی محدود به مجموعه‌های خاص بوده و به صورت فراگیر در نیامده است. می‌توان دلایلی مانند نبود اجماع بین‌المللی در استفاده از این الگو، آشنا نبودن جوامع کتابداران و کتابداران شاغل در کتابخانه‌های مختلف با آن و هزینه‌های مالی مورد نیاز برای فهرست‌نویسی مجدد مدارک موجود با استفاده از

1. Albertsen.
2. Nuys.
3. Paradigma.
4. Chamnongsri.

این الگو را از دلایل این امر بیان کرد. به نظر می‌رسد الگوی ملزومات کارکردی ایفلا برای استفاده فراگیر، به اجماع بین‌المللی و همکاری کتابخانه‌های ملی و انجمنهای کتابداری و اطلاع‌رسانی کشورهای مختلف دنیا نیازمند است. اما در مواردی که تاکنون به صورت موردی از این الگو جهت فهرست‌نویسی منابع و مدارک کتابخانه‌ای و آرشیوی استفاده شده، شاهد نتایج مثبتی می‌باشیم که این امر ما را به آینده الگوی ملزومات کارکردی و استفاده از آن جهت رفع برخی از مشکلات فهرستهای کنونی، امیدوار می‌سازد (عرفان‌منش، ۱۳۸۶). به باور «فتاحی» (۱۳۸۶) استفاده از مدل تکامل یافته ملزومات کارکردی پیشینه‌های کتابشناختی، رویکردی مناسب و امیدوارانه در ایجاد ارتباط و انسجام در جهان کتابشناختی است. این امر با توجه به افزایش منابع تولید شده و نیز امکان کاربرد فناوری پیوندهای فرامتنی در پایگاه‌های اطلاعاتی، قابل توجه است. در این میان، آنچه اهمیت دارد، کسب اطمینان از قابلیت‌های این الگو بر اساس آزمون آن در پایگاه‌های واقعی و پرکاربرد است. با پیاده‌سازی این الگو، می‌توان بخش قابل توجهی از چالش‌های سازماندهی را برطرف ساخت، زیرا این الگو چارچوب طراحی پیشینه کتابشناختی را با توجه به کارکرد هر عنصر اطلاعاتی، مشخص می‌کند.

نتیجه‌گیری

الگوی ملزومات کارکردی پیشینه‌های کتابشناختی، از قابلیت‌ها و ویژگی‌های منحصر به فردی در تنظیم پیشینه‌های کتابشناختی مدارک گوناگون از جمله نسخه‌های خطی در فهرستها و پایگاه‌های اطلاعاتی برخوردار است. مهم‌ترین ویژگی‌های این الگو عبارتند از: رویکرد کاربر مدارانه، قدرت راهبری بالای کاربر هنگام جستجو در فهرست، استفاده از ساختار غیر مسطح و سلسله‌مراتبی در توصیف

و نمایش پیشینه‌های کتابشناختی، گردآوری و نمایش منظم و معنادار آثار وابسته به یک اثر اصلی و تعیین دقیق کارکردهای هر یک از عناصر داده‌ای موجود در پیشینه‌های کتابشناختی (عرفان‌منش، ۱۳۸۶). به نظر می‌رسد در صورت ایجاد اجماعی جهانی در استفاده از این الگو و برطرف نمودن ایرادهای مشاهده شده در آن، می‌توان از بسیاری از ویژگیهای این الگو در برطرف کردن مشکلات فهرستهای کنونی، تأمین هرچه بهتر هدفها و کارکردهای مورد نظر از فهرست کتابخانه و تأمین نیازهای کاربران فهرست، بهره گرفت.

منابع

- خانی‌پور، رضا (۱۳۷۸). «درآمدی بر فهرست‌نویسی کتابهای خطی». فصلنامه کتاب، ۴۰: ۳۷-۴۸.
- عرفان‌منش، محمدمبین (۱۳۸۶). «بررسی قواعد فهرست‌نویسی توصیفی آنگلوآمریکن و الگوی ملزومات کارکردی پیشینه‌های کتابشناختی». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شیراز.
- عرفان‌منش، محمدمبین و رضا بصیریان جهرمی (۱۳۸۷). «الگوی ملزومات کارکردی پیشینه‌های کتابشناختی: شیوه‌ای نوین در تنظیم عناصر کتابشناختی». فصلنامه پیام کتابخانه، ۱۴ (۵۵).
- عرفان‌منش، محمدمبین و فرشته دیده‌گاه (۱۳۸۸). «رویکردی ساختاری به استاندارد توصیف و دسترسی به منابع با تاکید بر دو مدل مبنای آن الگوی ملزومات کارکردی پیشینه‌های کتابشناختی و الگوی ملزومات کارکردی پیشینه‌های مستند». فصلنامه کتاب، ۲۰ (۷۹): ۱۹۷-۲۱۴.

استفاده از الگوی مفهومی ملزومات کارکردی پیشینه‌های ... / ۱۹۱

- غلامحسین زاده، زهره (۱۳۸۵). «بررسی وضعیت دیجیتال کردن نسخه‌های خطی در کتابخانه‌های ایران». پیام بهارستان، ۵۹: ۲۵-۳۲.
- فتاحی، رحمت‌الله (۱۳۷۵). «روابط کتابشناختی در فهرستنویسی توصیفی». فصلنامه کتاب، ۷(۲): ۳۲-۴۴.
- _____ (۱۳۷۶). «تجدیدنظر در اصول و قواعد فهرستنویسی آنگلوآمریکن». فصلنامه کتاب، ۸(۴): ۳۹-۵۴.
- _____ (۱۳۸۶). «از آرمانها تا واقعیت: تحلیلی از مهم‌ترین چالش‌ها و رویکردهای سازماندهی اطلاعات در عصر حاضر». کتابداری و اطلاع‌رسانی، ۱۰(۴): ۲۶-۵.

- Albertsen, Ketil & Nuys, Carol Van (2005). "Paradigma: FRBR and Digital Documents". *Cataloging & Classification Quarterly*, Vol. 39, No. 3-4, pp 125 – 149.
- Chamnongsri, Nisachol et al. (2006). "Applying FRBR Model as a Conceptual Model in Development of Metadata for Digitized Thai Palm Leaf Manuscripts". *Digital Libraries: Achievements, Challenges & Opportunities*: 254 – 263.
- Chen, Yaning & Chen, Shujiun (2004). "A Metadata Practice of the IFLA FRBR Model: A Case Study for the National Palace Museum in Taipei". *Journal of Documentation*, Vol. 60, No. 2, PP. 128 – 143.
- Madison, Olivia M.A. (2005). "The Origin of the IFLA Study on Functional Requirements for Bibliographic Records ". *Cataloging & Classification Quarterly*, Vol. 39, No. 3-4, pp. 15 – 37.
- O'Neill, Edward T. (2003). "FRBR: Functional Requirements for Bibliographic Records: Application of the Entity-Relationship Model to Humphry Clinker". *Library Resources & Technical Services*, Vol. 46, No. 4, PP. 150 – 159.

- Tillet, Barbara. IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records (1998). Functional Requirements for Bibliographic Records: Final Report.
[Online].<<http://www.ifla.org/VII/S13/frbr/frbr.pdf>>. [14 Jul 2009]
- Tillett, Barbara (2003). "The FRBR Model(Functional Requirements for Bibliographic Records)".
[Online].<<http://www.ifla.org/VII/S13/frbr/frbr.html>>. [14 Jul 2009]

Archive of SID